

УДК 94(477)

Іван Зуляк

ПИЛИПІВ І. В. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (1918–1939 РР.): МОНОГР. / І. В. ПИЛИПІВ. – ТЕРНОПІЛЬ: ЕКОНОМІЧНА ДУМКА, 2011. – 440 С.

У рецензованій монографії аналізується роль і значення Греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Східної Галичини окресленого періоду. Основну увагу звернено на один з найдраматичніших періодів у її розвитку.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Східна Галичина, Греко-католицька церква, суспільно-політичне життя, міжвоєнний період.

Суспільні зміни в Україні, ознаменовані здобуттям державної незалежності, відмовою від тоталітарної ідеї політичного устрою обумовили якісно нову ситуацію в духовному житті народу. Принципово нова атмосфера, що склалася за останні роки на плюралістичній релігійній палітрі сприяла підвищенню інтересу широких кіл науковців і громадськості до духовної спадщини народу взагалі та до діяльності Греко-католицької церкви (ГКЦ) зокрема.

Її роль і місце в суспільно-політичному житті Східної Галичини міжвоєнного періоду дозволяє використати з метою якнайширшого розвитку церковно-релігійного життя на сьогодні. У цьому зв'язку значну наукову цінність, пізнавальне і практичне значення має діяльність ГКЦ у сучасному національно-культурному відродженні українського народу, у формуванні релігійної парадигми, в розбудові церковної інституції.

Актуальність рецензованої монографії зnanого в Україні дослідника Ігоря Васильовича Пилипівця полягає у тому, що попри всю неперехідну цінність значення ГКЦ в суспільно-політичному житті Східної Галичини, дослідники недооцінили її роль і місце в соціально-історичних процесах. У сучасній вітчизняній історіографії відсутні наукові праці, які б на значному науковому й належним чином опрацьованому фактичному матеріалі розкривали місце і роль ГКЦ в суспільно-політичному житті Східної Галичини окресленого періоду.

Актуальність рецензованого дослідження посилюється необхідністю вивчення та узагальнення функціонування ГКЦ в часи існування ЗУНР, організаційно-правових основ конфесійної політики Другої Речі Посполитої, освітньої та добродійної праці духовенства, виховного впливу на українську молодь і діяльності на міжнародній арені.

Доцільність вивчення різних аспектів запропонованої проблематики продиктована, насамперед, як суспільною значущістю досліджуваної проблеми і полягає в тому, що вона дає можливість узагальнити досвід минулого, поглибити теоретичні уявлення, запропонувати практичні рекомендації, які необхідно втілювати в практику сьогодення, так і збагаченням наукових знань значним фактичним матеріалом, можливістю неупередженого висвітлення подій, реконструкції процесів і більш чітким відображенням об'єктивних закономірностей досліджуваної проблеми.

Цілісний аналіз досліджуваної проблематики дає необхідний матеріал для узагальнень і висновків, скерованих на розкриття поставлених в монографії завдань.

При усій змінності історичної долі, ГКЦ була своєрідним індикатором суспільно-політичної та релігійної ситуації в Україні, прямо чи опосередковано впливаючи на події та процеси церковного життя, важливим чинником духовного розвитку суспільства, формування науково-культурного потенціалу, релігійних пріоритетів громадської думки. У зв'язку з цим рецензована монографія є актуальним науковим дослідженням, якого особливо потребує сучасна українська історіографія.

Слід відзначити копітку і скрупульозну працю дослідниці над пошуком й узагальненням багатого за змістом й місткого документального матеріалу, що дозволило їй внести новизну в розробку цієї доволі складної теми. Поєднання архівних документів з критично осмисленими опублікованими матеріалами, науково-історичними й мемуарно-аналітичними працями дозволило розширити джерельну базу монографії й комплексно проаналізувати досліджувану проблему.

Рецензована монографія І. Пилипівця спирається на широке й значне коло різноманітних джерел та матеріалів, включаючи архівні джерела, неопубліковані матеріали, документи, бібліографічні покажчики й довідники, періодику, монографічні праці українських і зарубіжних дослідників. Цілком вмотивованим є поділ історіографічних праць на три хронологічні періоди, а саме міжвоєнний період і час війни (1920–1945 рр.); повоєнний (1946–1989 рр.); сучасний (від 1990 р.).

Варто наголосити на тому, що рецензована монографія відзначається ґрунтовністю джерельної бази, що дало можливість автору висловити свою власну компетентну думку з приводу найбільш дискусійних аспектів досліджуваної проблеми. Ним введено до наукового обігу не лише

нові документи й матеріали, але й узагальнено історичні факти, суспільно-політичне життя та явища, реконструйовано події, пов'язані з греко-католицькою церквою у Другій Речі Посполитій міжвоєнного періоду. Вважаємо, список використаних джерел у роботі (918 позицій) є достатнім для повноцінного й необхідного розкриття поставлених завдань, досягнення основної мети.

Структура рецензованої монографії детально осмислена, логічна, послідовна, виважена і лаконічна, науково аргументована, як і виклад матеріалу власне у самих розділах. На нашу думку, вона є досить вдалою й цілісною, оскільки дає змогу розкрити складний і суперечливий процес становлення і розвитку греко-католицької церкви та її ролі в суспільно-політичному житті Другій Речі Посполитій упродовж 1918–1939 рр.

Зроблені дослідником висновки є всебічними і глибоко аргументованими, повністю впливають із цікавого й важливого у науковому плані фактичного матеріалу. Основні наукові положення сформульовані виважено і фахово, зі знанням досліджуваної проблеми, всебічно обґрунтовані, мають незаперечне значення. Автор відмінно володіє матеріалом, порушені проблеми свідчать про високий науковий рівень підготовки монографічного дослідження.

Доволі цікаво й зі знанням справи автор аналізує державно-церковні відносини, наголошуючи на тому, що будь-який суспільний організм функціонує завдяки взаємодії державних органів із різними громадськими, професійними, виробничими, релігійними, культурними, спортивними та іншими інституціями й об'єднаннями. У цьому контексті І. Пилипів робить екскурс в історію взаємин держави і церкви. Цілком логічним і є його висновок про те, що ГКЦ як конфесійна течія піддавалася постійному утиску з боку польської римо-католицької ієрархії і світської влади, які намагалися асимілювати греко-католицьке духовенство. Значно кращі були умови для її розвитку за часів Австро-Угорщини, коли вона зуміла цілком інтегруватися в українське суспільство та сприймалася ним як національна церква впродовж другої половини XIX і в XX ст., коли повністю злилися в один потік інтереси та прагнення етносу й релігії. Власне національні риси ГКЦ формувалися в результаті взаємовпливу конкретних умов життя народу, його духовності, взаємозв'язку етносу, суспільства та релігії в історичному аспекті.

Другий розділ рецензованої монографії присвячено діяльності ГКЦ в часи існування ЗУНР, участі духовенства у становленні державності, формуванні та діяльності Інституту капеланства в УГА, вирішення питання статусу Східної Галичини.

Основну увагу автор звертає на роль Державного секретаріату освіти й віросповідань, який запровадив надання в оренду землі за фіксовану ціну для вдів священників і матеріальну підтримку неповнолітніх дітей-сиріт греко-католицьких священників, а також для дітей-інвалідів. Окрім того, позитивно вирішувалося питання щодо відкриття приватних духовних навчальних закладів. На думку автора, залучення духовенства до розбудови державності позитивно було сприйнято на місцях, що свідчило про важливу роль східногалицького духовенства у становленні та розбудові ЗУНР з метою зміцнення державності на християнських засадах.

Окреме місце відведено ролі митрополита А. Шептицького у цьому процесі, особливо у формуванні Інституту капеланства УГА. У квітні-травні 1920 р. УГА припинила своє існування, а разом з нею й Інститут польових духовників, який у свій час відіграв помітну роль у підтримці високого морально-бойового духу особового складу та вихованні його в дусі патріотизму й високої дисципліни в умовах війни. Цьому сприяли особисті якості капеланів, висока освіченість, національна свідомість і самопожертва у ході кровопролитних битвах за українську державність та вірність церковним ідеалам.

Греко-католицьке духовенство намагалось вплинути на вирішення питання щодо статусу Східної Галичини упродовж 1919–1923 рр., використовуючи дипломатичні канали, прагнули визнання української державності та припинення зловживань з боку польської влади.

Третій розділ "Конфесійно-правові основи конфесійної політики у Другій Речі Посполитій" стосується конституційних засад конфесійної політики, особливостей церковно-релігійного життя і організаційної структури ГКЦ.

У цьому розділі І. В. Пилипів наголошує на двох етапах визнання конфесій у Другій Речі Посполитій: визнання релігійних об'єднань і визначення ставлення держави до них через законодавство. Відповідно визнані церкви, чиї відносини з державою були врегульовані законодавчо, автор поділяє на дві категорії. Закони, що коригували устрій, духовну організацію і майнові питання "визнаних об'єднань", були чинними для усіх структур на території Другої Речі Посполитої. Натомість правове становище, духовна організація та майнові справи "невизнаних державою" конфесій залишалися не визначеними.

На думку автора монографії, різниця між визнаними і невизнаними церквами чітко виявлялася на практиці. Невизнані церкви зазнавали утисків, влада не поспішала врегулювати правовий статус "не визнаних" нею релігійних об'єднань. До "визнаних" у Другій Речі Посполитій конфесій, чиї

відносини з державою були врегульовані окремими законами, належали Католицька церква, іудейське віросповідання і Східна церква старообрядців. Дванадцять інших "визнаних" релігійних об'єднань врегульованих законодавчим шляхом відносин з державою не мали. До них належали, зокрема, Польська автокефальна православна церква, а серед протестантських – Євангелістсько-аугсбурзька церква. Окрему групу утворювали інші протестантські й непротестантські конфесії, які діяли у Другій Речі Посполитій на підставі законодавств держав-попередниць. Як вважає дослідник, що єдино визнаною вважалася Римо-католицька церква, до структури якої входила й ГКЦ, незважаючи на свій статус зазнавала утисків з боку офіційних органів світської влади.

Що стосується організаційних структур ГКЦ, то, на думку автора монографії, вона у міжвоєнний період практично не зазнала змін, а запровадження конкордату визначило правовий статус як у структурі Римо-католицької церкви, так і в Польській державі, що відкрило перспективи для подальшого її організаційного зміцнення, розширення релігійної, культурно-освітньої, добродійної та місіонерської діяльності.

У четвертому розділі "Діяльність ГКЦ в умовах Другої Речі Посполитої" йдеться про утвердження церкви як національно консолідуючого чинника, її участь в суспільно-релігійному житті краю, взаємини з українським політикумом та організаціями. Після поразки визвольних змагань період трансформації переживала не лише українська партійна система. Через нестабільність у Польській державі на початку 20-х рр. XX ст. українська інтелігенція не бачила реальних перспектив реалізації національної ідеї через партійну боротьбу.

Як стверджує автор, священики ГКЦ усвідомлювали власну роль національно-політичного провідника народу в період формування нового покоління борців за незалежність України, якими стали члени Української військової організації (УВО), а згодом, з 1929 р. – Організації українських націоналістів (ОУН). На думку І. Пилипіва, період 1921–1925 рр. був проміжним часом між хвилями національно-визвольної боротьби і поряд з осередками діяльності на території Східної Галичини діячів світської інтелігенції духовенство залишалось потужним центром, навколо якого гуртувались українці, формувались нові ідеї. З іншого боку, духовенство, засуджуючи ті методи діяльності УВО, які закликали до насильства, підтримувало прагнення членів цієї організації добитись незалежності українських земель.

Владика ГКЦ були переконані у тому, що ні силою, ні політиканством добитись відчутних змін у становищі Східної Галичини після рішення країн Антанти неможливо. Необхідно діяти тільки в межах християнських законів та моралі. Дієвим засобом протидії більшовизму вважалось підписання з польським урядом конкордату та створення громадського релігійного об'єднання чи партії, підконтрольних Церкві. Після офіційного введення в дію конкордату 3 серпня 1925 р. греко-католицьке духовенство склало присягу 8 вересня 1925 р., беручи на себе зобов'язання бути лояльними до Польської держави.

Цікаві й неординарні міркування висловлює автор монографії щодо конкордату. Згідно з яким, польський уряд визнавав духовенство ГКЦ виразником інтересів українців Східної Галичини, неофіційного українського уряду у відносинах з польською владою. На думку І. Пилипіва, датою остаточного утвердження Польської держави у Східній Галичині варто вважати не 1923 р., а 1925 р., оскільки умови конкордату були своєрідним перемир'ям між українським та польським населенням як в релігійному, так і в національно-політичному аспекті.

У міжвоєнний період ГКЦ намагалася впливати на ідеологію й практику українського національно-визвольного руху, відстоюючи насамперед християнські засади та підтримуючи демократично-ліберальні цінності перед впливом авторитарних тенденцій.

Звичайно, що найбільш плідними були відносини ГКЦ з легальними українськими партіями, зокрема УНДО. Автор цілком справедливо стверджує, що ключову роль у відносинах церкви з політичними силами належала митрополитові А. Шептицькому. І. в. Пилипів наголошує на складних і вкрай напружених відносинах ГКЦ та ОУН. Незважаючи на складність окресленої проблематики, автор зазначає, що, підтримуючи українські національні ідеали, Церква не могла толерантно ставитись до терористичних актів ОУН через їхню несумісність з християнським віровченням. Обидві сторони вели гостру полеміку щодо ключових точок конфлікту в пресі й публічно. З одного боку, позиція митрополита, як глави Церкви, до ОУН базувалася насамперед на його християнських і гуманістичних міркуваннях. З іншого – критикуючи практику діяльності націоналістичного середовища, А. Шептицький намагався зрозуміти прагнення й мету українських патріотів.

П'ятий розділ "Освітня та добродійна діяльність ГКЦ" розкриває політику Церкви у сфері освіти, добродійні заходи й форми соціального захисту українського населення. Автор стверджує, що ГКЦ проводила активну політику підтримки української освіти. Її особливість полягала у тому, що вона використовувала не лише місцеві парафіяльні чинники, але й осередки "Просвіти", "Рідної школи". Окрім того, значна увага приділялася заснуванню шкіл з метою надання фахової освіти

українській молоді. У цьому плані ГКЦ дійсно набула вагомих здобутків, заслужено користувалася популярністю серед загалу.

Слушною є думка автора про те, що набутий педагогічний досвід Церкви відобразився у створенні власної національної системи освіти, пов'язаної не лише з національним вихованням молодого покоління, але й всебічним і гармонійним розвитком особистості в душі християнських чеснот.

Особлива роль належала сестрам-василіанкам, під опікою яких перебувала значна кількість сирітських притулків – захистів та дошкільних виховних закладів – захоронок, які запобігали деморалізації, забезпечували виховання підростаючого покоління.

У шостому розділі "Виховний вплив ГКЦ на українську молодь" аналізуються теоретичні підходи щодо значення ролі релігії у вихованні молоді, участь духовенства ГКЦ у підготовці і проведенні "Католицької акції", створенні й функціонуванні товариства "Орли"-КАУМ, діяльності "Скали".

Релігійні виховні принципи знайшли підтримку серед українства, а ГКЦ мала значний авторитет серед українського громадянства Східної Галичини. Автор зазначає, що саме християнські моральні принципи були тією виховною основою, на якій у будь-яких суспільно-політичних обставинах, незалежно від конфесійної належності, можна здійснювати виховний процес як у шкільній, так і в позашкільній практиці. Йдеться про дотримання Божих Заповідей і добросовісного виконання своїх фахових і громадянських обов'язків.

Праця в гуртках КАУМ мала переважно просвітницько-культурницький характер, а основними виховними формами виступали: молитва, дотримання святих таїнств, участь у богослужіннях, у релігійних бесідах і диспутах, читання та обговорення релігійної літератури, аматорські вистави на релігійну тематику, влаштування святкових концертів, присвячених релігійним святам, вивчення історії Церкви й життєписів святих та інше.

Оперуючи фактами, автор монографії доводить, що "Католицька акція", започаткована у Східній Галичині наприкінці 1930 р., відіграла важливу роль у популяризації християнських цінностей як основних складових у вихованні української молоді. З іншого боку, вона мала важливе як політичне, так і особливо національно-виховне значення, оскільки це підняло політичний престиж українців Східної Галичини та ГКЦ у складних міжвоєнного періоду, а також засвідчила, що власне християнські цінності можуть стати тією консолідуючою морально-виховною базою українства.

У сьомому розділі "Діяльність ГКЦ на міжнародному рівні" йдеться про відносини ГКЦ з Апостольським Престолом, конкордат та його наслідки для Церкви, взаємини з українською діаспорою Америки та Європи.

Автор наголошує на тому, що після Першої світової війни українці опинилися у новій політичній системі координат. Непростою була політична та етноконфесійна ситуація для ГКЦ. Підтримавши український національно-визвольний рух, Церква опинилася у державі, з якою спільно з народом вела боротьбу. Як стверджує І. Пилипів, у ситуації, що склалася, важливо було налагодити відносини з Апостольським Престолом – як з Католицькою церквою, так із новопосталими національними державами. Власне ці взаємини носили динамічний і всебічний характер.

Важливе значення для зміцнення взаємовідносин між Ватиканом і ГКЦ мав конкордат, укладений з польським урядом у лютому 1925 р. Цей документ вважали міждержавною угодою, яка визначала правові межі становища й діяльності Римо-католицької церкви на території Другої Речі Посполитої. Варто уточнити, що аналогічні угоди Ватикан перед тим уклав з урядами Латвії (1922 р.), Баварії (1924 р.), а в 1929 р. – Пруссії, Румунії, Литви, Чехословаччини, Франції, Португалії та Італії.

На думку автора, для польського уряду формальним поштовхом для підготовки цього документа стало те, що восени 1923 р. він спробував продати церковні землі населенню, але вже навесні наступного року католицькі ієрархи запротестували. Ця подія і низка інших локальних конфліктів між Церквою та державою переконала уряд в актуальності підписання конкордату. І. Пилипів позитивно оцінює його, зазначаючи, що апостольський нунцій у Польщі наполягав, щоб при укладенні конкордату обов'язково були враховані позиція та інтереси ГКЦ, тому українських духовних ієрархів залучили до обговорення окремих питань конкордату.

Підтримуючи постійний зв'язок з віруючими за кордоном, ГКЦ усвідомлювала свій обов'язок оберігати вірних в еміграції. Галицька греко-католицька митрополія допомагала кадрами, надавала моральну, духовну та організаційну підтримку. Важливу роль відіграли візити митрополита А. Шептицького. Ці й інші заходи сприяли налагодженню організаційного життя українців-емігрантів, покращенню їх морального і духовного становища та пристосуванню до нових умов проживання. І. Пилипів наголошує на тому, що значна робота проводилася кліром і особисто митрополитом для налагодження тісних контактів з українською діаспорою Америки та Європи.

Доповнюють монографічне дослідження добре структурований список використаних джерел. Окрім того, монографія доповнена додатками, допоміжними покажчиками. І. Пилипів виявив широку

обізнаність зі спеціальною літературою з проблеми, що досліджувалася і зумів фахово проаналізувати її. Загалом монографія відзначається глибоким науковим аналізом фактів, документів та історичної літератури з даної проблематики, що забезпечило науково-обґрунтовані висновки, які є зваженими і аргументованими. Успіх дослідника у висвітленні цієї важливої наукової проблеми, на наш погляд, полягає у доборі максимальної кількості фактів та правильно обораному методологічному підході у їхньому трактуванні. Автор застосував й використав виважений підхід до аналізу задекларованої проблематики.

Поява монографії І. Пилипіва заповнює прогалину у системі досліджень роль і значення Греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Східної Галичини окресленого періоду, а систематизований і об'єктивно викладений матеріал має не лише світоглядне значення, а стане важливим і, головне, дієвим засобом національної історіографії з цієї проблематики.

Рецензована монографія І. Пилипіва "Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.)" є важливим внеском у історіографію проблематики, своєчасним, самостійним й солідним дослідженням, корисним для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться цією тематикою.

Иван Зуляк

ПЫЛЬПИВ И. В. ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ (1918–1939 ГГ.): МОНОГР. / И.В. ПЫЛЬПИВ. – Т.: ЭКОНОМИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ, 2011. – 440 С.

В рецензируемой монографии на основе анализируется роль и значение Греко-католической церкви в общественно-политической жизни Восточной Галичине очерченного перевода. Основное внимание обращено на один из самых драматических периодов в ее развитии.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, Восточная Галиция, Греко-католическая церковь, общественно-политическую жизнь, междувоенный период.

Ivan Zulyak

PYLYPIV I. V. GREEK-CATHOLIC CHURCH IN THE POLITICAL LIFE OF EASTERN GALYCYNA (1918–1939): MONOGRAPH. / I. V. PYLYPIV. – T: ECONOMIC THOUGHT, 2011. – 440 P.

In peer-reviewed monograph based examines the role and importance of the Greek-Catholic Church in the political life of Eastern Galicia outlined transfer. Special attention is paid to one of the most dramatic periods in its development.

Key words: Second Commonwealth, Eastern Galychna, the Greek Catholic Church, social and political life, the interwar period.

УДК 94(477)

Павло Коріненко

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ПРОБЛЕМНІ ЛЕКЦІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕІСТОРИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ [ЗА РЕД. Д.І.Н., ПРОФ. М.І. БУШИНА, Д.І.Н., ПРОФ. О.І.ГУРЖІЯ]. – ЧЕРКАСИ, 2012. – 522 С.

В рецензії аналізується і дається оцінка науково-методичних напрацювань авторського колективу "Історія України. Проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів", а також викладені думки автора рецензії щодо вимог до проблемних лекцій у вищій школі.

Ключові слова: історія України, лекція, посібник, вищий навчальний заклад, історичний матеріал.

За роки незалежності України в усіх верствах суспільства, серед студентської молоді зокрема, зріс інтерес до минувшини нашого народу, не згасає потреба пошуку максимально повної і правдивої інформації про чимало подій, фактів, явищ. З огляду на це науковці, в т.ч. викладачі історії України II, III, IV рівнів акредитації вищих навчальних закладів наполегливо працюють над задоволенням цього суспільного запиту. Уже захищено сотні докторських та кандидатських